

Linas Bliškevičius

Vilniaus dailės akademija

Karo recepcija jutimų struktūros kontekste

Stripsnyje nagrinėjamos trumpalaikės ir ilgalaikės vizualiojo meno lauko reakcijos į Rusijos ir Ukrainos karą, aptariami kūrybos pokyčiai ir tęstinumas. Remiantis Raymondo Williamso suformuluota „jutimų struktūros“ sąvoka ir koncepcija, siekiama atrasti įvykusias kultūrinio sensibulumo transformacijas ir pakitusias meno formas bei konvencijas. Analizuojama, kokią įtaką platesnis XXI a. istorinis kontekstas, apibūdinamas „permakrizės“ sąvoka, daro karo recepcijai. Keliamas klausimas apie iki tol vizualiajame mene dominavusių jutimų struktūros nulemtų sąvokų ir koncepcijų pokyčio galimybes bei šio pokyčio nerealizavimo priežastis.

Reikšminiai žodžiai: jutimų struktūra, permakrizė, karas, nuovargis

Pastaruosius dvejus metus moksliniame ir kultūriniame diskursuose ryškų pėdsaką paliko globalių krizių, o 2022 m. – antrojo karo etapo Ukrainoje tema. Gyvenimo sutrikimai, neramumai ir žiaurumai akcentavo dabarties epochos jutimų struktūrą apibūdinančius metmenis. Vis dėlto probleminis klausimas, ar šie įvykiai iš esmės pakeitė pačią jutimų struktūrą, išlieka. Sąvoka „jutimų struktūra“ nurodomi istoriniam laikotarpiui būdingi specifiniai mąstymo būdai. Šią sąvoką pirmą kartą knygoje *Preface to Film* (1954)¹ pavartojęs filosofas Raymondas Williamsas siekė apibūdinti tas mene taikomas struktūras ir konvencijas, kurios yra fundamentaliai susijusios su periodo patyrimu, jo socialine, politine organizacija, oficialiuoju diskursu bei jame dominuojančiomis jėgomis. Nors jo mokinys Terry's Eagletonas teigė, jog tai tėra dar vienas ideologijos pavadinimas², tačiau remiantis Williamsu, analizuojant bendrą kultūrinį lauką iš šios perspektyvos kreipiamas dėmesys ne į jame veikiančių paskirų idėjų determinacijas, bet į kompleksinę jų visumą ir įtaką, nes būtent per visumos pojūtį ir poveikį subjektai patiria savąjį laiką: „Mes kiekvieną elementą nagrinė-

¹ Orom, Williams (1954).

² Eagleton (1990), 33.

jame kaip reakciją, bet gyvojoje laiko patirtyje kiekvienas elementas yra terpėje, kaip neatskiriama kompleksinės visumos dalis.³ Iš šios visumos semiasi kūrėjai, ją išreiškia ir įkūnija mene, savo ruožtu šis, vėliau formuodamas visumą ar bent jau darydamas jai įtaką, sukuria sangražinį ryšį. Mene Williamsas įžvelgia „aktyvios patirties ir struktūros spaudimą, kuriantį formas, gyvybę“, o jutimų struktūros esmė sietina su išgyvenama patirtimi, kuri dar nespėjusi tapti institucijomis ir idėjomis.⁴ Kultūrinėse formose išryškėja dominuojančios sąvokos, tai, kas mąstoma, priimtina, išreiškiama, ir būtent čia galima atsekti bendruomenės ar kartos jausmą, kuris gali būti atpažįstamas kaip specifinė laiko raiška⁵. Subjekto patirčių totalumas ir jame veikiantys emociniai, afektiniai išgyvenimai persmelkia tam tikrą laikotarpį, todėl kiekvienas ypatingą reikšmę ir poveikį turintis ar gilų išgyvenimą paliekantis įvykis, susiklosčiusių socialinių, kultūrinių, ekonominių ir politinių aplinkybių visuma turėtų koreguoti jutimų struktūrą, kartu paskatinanti performuluoti ir bendruomenės ar kartos žodyną. Ši koncepcija implikuoja problemą, apibūdinamą klausimo apie apčiuopiamus pokyčius, kurie turi turėti savo ženklų mene, pasireikšti dialektiniu santykiu su anks-tesnėmis konvencijomis; šios kaip paveldimos formos yra priešpriešoje su beišnyrančiomis. Keliant prielaidą, jog tokie reikšmingi įvykiai kaip karas turėtų paskatinti naujų formų ir konvencijų atsiradimą, atsakymų galima ieškoti jutimų struktūros pasireiškimo sferoje – kreipiant žvilgsnį į konkrečius meno ir kultūros įvykius, jų pokyčius bėgant laikui, įmanoma nustatyti tam tikras kultūrinės bendrybes ir jų pobūdį lėmusius įvykius. Todėl straipsnyje siekiama aptarti ryškiausią poveikį vizualiojo meno lauke turėjusias reakcijas į Rusijos ir Ukrainos karo antrojo etapo įvykius, išryškinti jų pokytį ilgesniame laiko tarpsnyje ir platesniame, kartos jutimų struktūrą formuojančiame kontekste; suformuluoti pačius bendriausius jutimų struktūros metmenis ir jos apraiškas šių įvykių fone. Tokiu būdu bandoma atsakyti į klausimą, ar jutimų struktūra pasikeitė, ar globalių iššūkių ir įvykių fone ji vis dėlto išliko stabili.

³ Williams (2014), 611.

⁴ Williams (1970), 59.

⁵ Williams (1960), 78, 117–118.

Reakcija į karą

Lietuvos kultūros lauko reakcija į pastarųjų metų įvykius ir ypač į karą Ukrainoje buvo beprecedentė: antikariniai protestai, paramos Ukrainai rinkimo ir solidarumo su aukomis akcijos, meno projektai, gausūs performansai ir kiti kūriniai, konferencijos, specialios paskaitos ir edukacijos, Lietuvos meno institucijų iniciatyvos – visa tai dominavo meno lauko dėmesio centre⁶. Aktyvius ir viešus bendrystės su Ukraina ir Vakarų pasauliu veiksmus lydėjo atsiribojimas nuo Rusijos ir to Rytų pasaulio arealo, tai virto aiškiu politinio binarizmo reikalavimu, kuris privertė meno bendruomenę tapti politiška ir egzistencinio pavojaus fone atrasti ne tik išorės agresorius, bet ir priešus viduje. Rusiškų kultūrinių tekstų atsisakymas tapo vienu iš pozityvios (savi)cenūros veiksmų, paskatino kritiškiau žvelgti į istoriškai nusistovėjusį kanoną ne tik literatūros, teatro, muzikos ar vizualiojo meno ir jo edukacijos sferoje, bet ir atsisakyti tuo metu buvusių saitų su priešiškoje valstybėje veikiančiomis institucijomis ar jas reprezentuojančiais projektais. Pavyzdžiui, vizualiųjų menų kontekste dėmesio ir kritikos dėl reakcijos vėlavimo susilaukė kuratoriaus Raimundo Malašausko atvejis: pirmosiomis Rusijos invazijos į Ukrainą dienomis jis atsisakė kuruoti Rusijos paviljoną Venecijos meno bienalėje⁷. Toks įtarumas, abejonė dėl rusiškosios kultūros reikšmės vietiniam kontekstui yra bene vienintelis reikšmingas pokytis meno srityje, ypač jis išryškėjo prasidėjus būtent antrajam karo etapui.

Įvykių paskatinta kūrinių gausa pasižymėjo bendru bruožu – seniai taikomų meninių formų adaptavimu siekiant atliepti naujas politines realijas. Atsirado daugybė specialių kūrinių, kurie reprezentavo tiesiogines karo pradžios patirtis, emocijas, baime, taip pat specialių politinio meno pavyzdžių; be to, prisiminti kūriniai, skirti laikui po pirmojo Rusijos ir Ukrainos karo etapo, prasidėjusio 2014 metais. Nors pirmasis karo etapas nepaliko gilaus kultūrinio pėdsako, vis dėlto buvo apmąstomas mene⁸. Lietuvoje pradėtas spartinti viešųjų erdvių desovietizacijos procesas, svarstyti įvairūs isto-

⁶ Išsami Lietuvos kultūros lauko atsako į Rusijos plataus masto invaziją ir pagrindinius šiuolaikinio meno pavyzdžius analizė: Lipska (2024).

⁷ Mikšionienė (2022); Vengrytė (2022).

⁸ Plačiau apie nuo 2014 m. vykusius meno lauko judesius, susijusius su Rusijos ir Ukrainos karu: Kreivytė (2022).

riniai, atminties, kolonializmo diskursai. Visgi plataus masto invazija paliko gerokai didesnį pėdsaką ne tik viešojoje erdvėje, bet ir visuomenės jausenose. 2023 m. liepą–rugpjūtį atliekant tyrimą „Kūrybinės savirealizacijos *versus* pilietinio atsparumo motyvai Lietuvos menininkų tarpe agresyvios Rusijos kaimynystėje“⁹ buvo apklausti keli menininkai ir visi pripažino, jog karas paveikė jų asmeninę poziciją, tačiau kai kurie teigė, jog tai nebūtinai keitė kūrinių tematiką. Galima pastebėti, jog didžioji dauguma menininkų apskritai atsisakė reaguoti kūrybos forma, tačiau jų kūryboje gausu adaptacijų, temų ir koncepcijų interpretavimo pavyzdžių. Vienas jų – meno mugėje „ArtVilnius’22“ pristatyta Severijos Inčirauskaitės-Kriaunevičienės kolekcija *Spring is in the Air / 2022*, kurioje įprastinė metale išgręžtų skylių siuvinėjimo kryželiu technika savaime buvo siejama su karu Ukrainoje. Įprastas menininkei medžiagiškasis antagonizmas – šaltas surūdijęs metalas ir kičiški gėlių, drugelių ir panašaus pobūdžio motyvai – net ir ankstesnėje kūryboje sukosi ir apie karo tematiką: dažnai metaliniu pagrindu tapdavo įvairūs kare naudojami daiktai – gilzės, šalmai, kuro talpyklos. Kiek originalesnę prieigą pasirinko Žygimantas Augustinas – 2023 m. jis pristatė *Sirenų* seriją, kurioje galima pastebėti kūrybinių pokyčių. Piešinių serijoje išlaikyta įprasta menininkui akademinio piešimo forma ir tradiciniai siužetai, papildyti šiuolaikiškomis detalėmis, tačiau seriją lydėjo instaliacija, kurioje garsu ir vaizdu buvo kuriama baimę kelianti atmosfera. Kaip teigia Aistė Kisarauskaitė, „Žygimantas Augustinas dar per pandemiją pasakojo, kad domisi garso technika, su užsidegimu kalbėjo apie galimybes ir būdus pačiam pasigaminti reikalingą aparatūrą, todėl naujausiuose jo kūriniuose pagrindine priemone tapęs garsas yra jau seniai prijaukintas, su juo menininko gerai susigyventa.“¹⁰ Šie ir panašūs pavyzdžiai rodo, kad karo kontekstas įtraukiamas, tačiau jis atpažįstamas tik per turinio savybes arba konceptualizaciją, kitaip tariant – per pasakojimą, o formų kalboje semantikos pokyčiai nėra ryškūs.

Specifinės reakcijos į karą ir vėliau vykusius meno judesius jame gerai iliustruoja dar karo pradžioje sukurtas Monikos Radžiūnaitės tapybos darbas „O gal dar tilpčiau kaip nors? / Aut fortasse aliquo pacto convenire

⁹ Tyrimas atliktas įgyvendinant Lietuvos mokslo tarybos finansuotą projektą Nr. P-SV-23-28. Tyrimo vadovas doc. dr. Viktoras Denisenko.

¹⁰ Kisarauskaitė (2023).

potui / Arba aš sudarysiu sandorį?“ (2022). Menininkė sako, jog šis kūrinys nėra tiesiogiai susijęs su politiniais įvykiais, tačiau darbe vaizduojamas to laiko nuotaiką atitinkantis siužetas, besiremiantis Viduramžių istorijomis apie nuolatinę pasaulio pabaigos laukimo nuotaiką. Tęsdama ornamentinį, iškreiptos perspektyvos, šmaikštų ir itin spalvingą siužetą menininkė pasakoja didaktinę istoriją – žmogus, supamas ugnies, meldžia pasigailėjimo, ir ugnies kamuolys, kaip arkangelas Mykolas, sprendžia, ką su juo daryti. Paveikslas aprašo Radžiūnaitę šmaikštauja apie vargšą žmogų: „Jis juk žino, ką daro (ar bent dedasi išmanančiu), o vis tiek pats save pasmerkia. „O tai gal tilpčiau čia dar kaip nors?“ klausia nusidėjėlis, kai skvernas jau peklos ugny. Jis nuolat ragauja, ką draudžia paties įstatymai. Kaip ir dabar, vėlyvieji viduramžiai buvo persmelkti apokaliptinių nuojautų. Tačiau tuomet, kaip ir dabar, didžioji dalis laukė paskutinės minutės, pasaulis neprisipildė šventaisiais. Juk gal ta pabaiga neateis? O jei ateis, gal kažkaip prasmukiu – dabar noriu gyventi.“¹¹ Ši autorinė interpretacija tapo „pranašiška“: su karu susijusio meno aplinkoje tai galima jausti dabar.

Jau po kelių mėnesių nuo karo pradžios filosofas Dalius Jonkus pradėjo svarstyti apie karo nuovargį: „Akys jau neatlaiko įtempto naujienų stebėjimo ekranuose. Žuvusiųjų kūnų ir sugriautų miestų vaizdai nebejaudina. Karas Ukrainoje, nepaisant visų vykstančių žiaurumų, tapo kasdienybe. Laukdami žinių iš fronto taip pasineriame į kasdienybę, kad nebemąstome apie šio karo prasmę.“¹² Panaši mintis atsiranda ir Agnės Narušytės tekste „Apie kitų skausmą“ – analizuodama fotografijas su karo žiaurumais, iškabinas perone, pro kurį pravažiuoja tranzitiniai traukiniai į Karaliaučiaus sritį, darydama užuominą į Susan Sontag menotyrininkę rašo: „Karo vaizdai tampa kasdieniški, tad net ir žiūrėdami į kraują, į žaizdas, į lavonus, mes nieko nebejauciame, nors ir suvokiame, kad tai nusikaltimas. Galbūt taip veikia mūsų savisaugos mechanizmas – negalime gyventi amžinai jausdami kaltę dėl pasaulyje nuolat vykstančių karų.“¹³ Nuovargis ir siekis nukreipti dėmesį į kitas temas buvo pastebėtas ir vėlesniuose tyrimuose – Vytauto Didžiojo universitete atliktoje studijoje siekta nustatyti akademinio jauni-

¹¹ Radžiūnaitė (2022).

¹² Jonkus (2022).

¹³ Narušytė (2022).

Monika Radžiūnaitė. *O gal dar tilpčiau kaip nors? / Aut fortasse aliquo pacto convenire potui / Arba aš sudarysiu sandorį?* 2022, drobė, aliejus, 145×130 cm. Privatus rinkinys

mo psichologinę būklę. Nustatyta, kad studentai, nors ir „patyrė šoką dėl karo įvykių, išgyveno stresą ir įtampą, baimę ir nerimą dėl ukrainiečių bei Lietuvos ateities, jautė pyktį agresoriams“, taip pat jog „daugumai tyrime dalyvavusių studentų buvo sunku susitelkti į darbą ir mokslus, atlikti kasdienes darbus, grįžti į kasdienybę ir neužsibūti neigiamų naujienų ‚burbule‘, tačiau dažniausiai pasirinkti karo nerimo įveikos būdai rėmėsi informacijos srauto apribojimu, minčių į kitas, teigiamas emocijas keliančias veiklas

nukreipimu.¹⁴ Praėjus metams nuo karo pradžios, šis procesas atsirado ir vizualiojo meno viešame diskurse – „ArtVilnius’23“ projektų zonos kuratorius Valentinas Klimašauskas, aptardamas kintančias tendencijas, teigė, kad „menininkai nori kalbėti ne apie karą, o apie taikesnio, mažiau konfliktinio, teisingesnio pasaulio poreikį.“¹⁵ Nors tų metų mugėje buvo gausu su karo tematika susijusių kūrinių, o kuratoriaus akiratyje ji išliko ypač svarbi, tačiau reaguodama į besikeičiančias nuotaikas ir kuratoriaus žodžius meno kritikė Agnė Gintalaitė ironizavo: „[K]aras Ukrainoje tapo norma, tik dar viena nuolatinė rubrika, kurią peržvelgiame naujienų sraute prie kavos. [...] Karas nusibodo, šią temą „išgrojome“ 2022 m., kas nespėjote – nebeįsoksite į traukinį.“¹⁶ Žinoma, nuslopimas nebuvo toks radikalus, tačiau apžvelgus meno ir kultūros leidiniuose publikuojamus spaudos pranešimus, žvelgiant į parodų ar juose eksponuojamų kūrinių temas, 2023 m. ištis buvo galima pastebėti pamažu menkstantį dėmesį karo Ukrainoje temai. Jelena Škulis, galerijoje „Meno niša“ tais metais pristaciusi parodą *Pauzė. Prie karo upės*, jos apraše teigė: „Jaučiu, kaip karas ištirpsta kasdienybėje. Atostogos, mokslai, mylimi žmonės. Įtariu, kad noriu paneigti nuovargį nuo jo kartu su žinojimu, jog jis tęsiasi ir, deja, dar tęsis.“¹⁷

Permakrizinis kontekstas

2024 m. procesas tapo akivaizdus ir jį vertinant iš karo pradžioje pasipylusių meno lauko pareiškimų turinio ir ugningo aktyvizmo galima kelti prielaidą ne tik apie bet kokiam sudėtingam, tačiau ilgai trunkančiam laikotarpiui būdingą nuovargį, bet ir apie tokio įvykio fone išsnyrančias jutimų struktūros, formuojančios ilgalaikį atsaką į jį, apraiškas. Tuo metu, kai prasidėjo invazija, vis dar buvo kovojama su pandemijos pasekmėmis, taip pat stiprėjo įtampas tarp pasaulio galios centrų, daugybinių krizių kontekste gilėjo ekonominis nuosmukis, nuolat didėjo infliacija, tiesiogiai veikianti visuomenės nuotaikas, o politinės šių reiškinių interpretacijos paskatino atsirasti patogesnę terpę manipuluoti visuomenės grupėmis, gilinti susiskaldymą.

¹⁴ Račiūnaitė-Paužuolienė (2023), 179–187.

¹⁵ Radzevičienė, (2023).

¹⁶ Gintalaitė (2023).

¹⁷ Škulis (2023).

Žvelgiant į platesnį įvykių kontekstą, galima aptikti ir tai, jog dar iki pandemijos ir karo visuomenės sąmonę kankino virtinė krizių ir neramumų, nepriklausomai nuo jų geografinio nuotolio. Karo tema niekur nedingsta, ji svarstoma iki šiol, tačiau galima pastebėti, jog praėjus dvejiems metams nuo karo Ukrainoje pradžios meno laukas ir kultūrinė būsena grįžo į įprastą tėkmę, o karo tema nagrinėjama tik pavieniais atvejais, šalia kitų lokalaus ir globalaus masto problemų¹⁸. Pastarųjų metų (ar net dešimtmečių) įvykiai tapo „vienais iš daugelio“ laikotarpiu, pavadintu sąvoka, kurią Collinso žodyno sudarytojai 2022 m. išrinko metų žodžiu, – tai „permakrizė“ (angl. *permacrisis*), „ilgas nestabilumo ir nesaugumo laikotarpis, [...] kilęs dėl katastrofiškų įvykių serijos“¹⁹. Rusijos ir Ukrainos karo sukuryje galime pamatyti ne tik žiaurią geopolitinių ambicijų ir teritorinių užkariavimų realybę, bet ir specifinę kultūrai būdingą normalizacijos būklę, kylančią iš politinių, socialinių, ekonominių ir kultūrinių įvykių sekos. Šis karas, labai realus ir tiesioginis tiems, kurie atsidūrė jo kryžminėje ugnyje, tuo pačiu metu virsta „vienu iš“, todėl nors ir ypač išryškino lokalias bei globalias įtampas ir Lietuvos visuomenės nerimą, jis nesukėlė reikšmingo jutimų struktūros ir jos apraiškų mene pokyčio.

2024 m. vykusios parodos *Kontr-argumentas VI: Autsaideriai* pasirengiamuoju etapu sprendžiant apie galimas specialaus, bendradarbiavimo strategija paremto įvietinto kūrinio temas ir vaizdinius, pagrindinis klausimas buvo toks: kas suformavo po nepriklausomybės atgavimo gimusios kartos suvokimą apie politinę pasaulio struktūrą, kas buvo pirmasis vaizdinys, įsirėžęs kaip pradžios taškas, nulėmęs specifinį jai būdingą kultūrinį sensibilitumą. Šiuo įvykiu laikoma 2001 m. rugsėjo 11 d. teroristinė ataka, kuri jaučiausiai kartai yra ne „sugrįžimas į istoriją“, bet realaus laiko įvykis, globaliai tiesiogiai transliuotas pažinimo su pasauline politika aktas. Ši teroristinė ataka ir ją reprezentuojantys vaizdiniai buvo pagrindinis anoniminių gatvės menininkų įvietinto kūrinio Radvilų rūmų Dailės muziejuje įkvėpimo šaltinis. Šiame kūrinyje pasitelkta internetinių memų estetika: parodos salės sienose buvo išpurkštas ant lėktuvo nukryžiuotas Osama bin Ladenas,

¹⁸ Tai, kad tema išliko aktuali, iš dalies galima paaiškinti ir pragmatinėmis ar techninėmis kūrybos proceso aplinkybėmis, aktualijų išraiškos meno formose uždelstumu.

¹⁹ Collins English Dictionary (2022).

virš perėjimo į tolesnes ekspozicijos erdves žymekliu išpieštas atakuojantis JAV kariuomenės dronas, taip pat pakabinti du purškiamų dažų technika sukurti darbai, kuriuose vaizduojama garsioji akimirka, kai tuomečio JAV prezidento George'o Busho ausis pasiekia žinia, jog Amerika buvo užpulta, ir analogiškas įsivaizduojamas siužetas, kai panašaus pobūdžio žinia apie karą pasiekia Rusijos prezidentą Vladimirą Putiną. Būtent pastarasis sugretinimas įveda laikiškąjį tęstinumą tarp to, kas tapo šios kartos pirmuoju, tuo metu iki galo nesuvoktu vaizdiniu, ir šiandieną lydinčių Rusijos karo su Ukraina vaizdų.

Siekiant nustatyti šių įvykių poveikį naujausiai jutimų struktūrai, kaip tam tikram bendram kartai dabarties jausmui, tenka prisiminti ir tarp šių įvykių į atmintį įsirežusius ir ją formavusius kitus: po rugsėjo 11 d. prasidėjo globalus karas prieš terorizmą, Afganistano karas, vėliau Lietuvoje kilo panika dėl juodligės, melaginga masinio naikinimo ginklų grėsmės eskalacija ir jos išprovokuotas Irako karas; tuo pat metu ypač sustiprėjo islamistinis terorizmas, įvyko sprogdinimai Madride, Londone, žudynės Danijoje, Prancūzijoje, Belgijoje ir kitose Europos šalyse; paskui prasidėjo ryškų ženklą palikusi 2008 m. pasaulio finansų krizė ir „Occupy Wall Street“ judėjimas – šis taip ir nepasiekė nė vieno iš savo tikslų, tačiau jį pakeitė visuomenę skaldantys aktyvūs kultūriniai karai; tais pačiais metais vyko ir kariniai Rusijos veiksmai prieš Sakartvelą, vėliau, 2010 m. – Arabų pavasaris, o 2011 m. – Sirijos karas ir Egipto revoliucija. Be tokių nelaimių, kaip sąmonėje įsirežę cunamiai, žemės drebėjimai, gaisrai ir ugnikalnių išsiveržimai, įvyko ir branduolinė Fukušimos katastrofa, prasidėjo kultūriniai Vakarų visuomenių pokyčiai, dažniausiai lydimi ar paskatinti smurto ir agresijos, 2013 m. atsirado politiškai reikšmingas „Black Lives Matter“ judėjimas, vėliau iškilo Islamo valstybė ir internete pasklido pjaunamų galvų vaizdai, prasidėjo iki šiol besitęsianti migrantų krizė, radikalčiai keičianti Vakarų Europos kultūrinę dinamiką. Imta kalbėti apie naują šaltąjį karą, Kinijos diktatūrinio režimo globalaus dominavimo ar karinės akistatos su ja grėsmė, 2014 m. prasidėjo Rusijos kariniai veiksmai prieš Ukrainą, 2016 m. Europos žemyno vieningumu privertė suabejoti „Brexit“, o Šiaurės Atlanto sąjungos vieningumu – autoritarinę retoriką pasitelkiančio Donaldo J. Trumpo tapimas JAV prezidentu. 2017 m. paženklinio autoritetais privertęs suabejoti „#Me-

Too“ judėjimas, maža to, visas šis laikas buvo lydimas daugelio kitų įvykių, tarp kurių ir globalios klimato katastrofos vaizdiniai, vis didėjanti socialinė ir ekonominė nelygybė, verčianti prisiminti net feodalizmo terminą, nepaliaujamas infliacijos augimas, globalių korporacijų ir monopolijų stiprėjimas, radikalėjančios fašistinės, autoritarinės nuotaikos, netikrų naujienų ir sąmokslų teorijų sklaida, masinė žmonių technologinė kontrolė, taip pat žmonijai grėsmę keliančių technologijų atsiradimas ir tendencingi algoritmai, socialinių tinklų burbulai, augantis visuomenių susiskaldymas, aktyviai skatinamas įvairių priešiška nusiteikusių valstybių institucijų, grėsmingai didėjantys depresiją ir kitas psichologines problemas patiriančių žmonių skaičiai. Viso to kulminacija tapo 2020 m. prasidėjusi COVID-19 pandemija, o Trečiojo pasaulinio karo nuojautas išryškinęs Ukrainos užpuolimas ir vėliau karas Palestinoje paskatino galutinę geopolitinių centrų fragmentaciją, kuri išklubino po Šaltojo karo nusistovėjusią pasaulio tvarką.

Jutimų struktūros pokyčio nerealizacija

Visi šie įvykiai neišvengiamai atsiliepė išgyvenamoms patirtims, o patirtys formavo ir vizualiuosiuose menuose išreiškiamas temas. Išryškinus šių temų bendrus bruožus galima atrasti koreliacijas, padedančias nustatyti specifinius dabarties jutimų struktūros dėmenis. Jutimų struktūra Williamso darbuose neturi vieningai apibrėžtos reikšmės – viename ankstyvųjų tekstų sąvoka pasirodo kaip reiškianti neformalią sistemą arba tiesiogiai patiriamą bendruomenės ar kartos jausmą, kuris gali būti atpažįstamas kaip specifinė laiko raiška²⁰. Vėliau filosofas siūlo terminą apibūdinti kaip kažką tikslaus ir apibrėžto, tačiau veikiančio pačiose subtiliausiose ir mažiausiai apčiuopiamose mūsų veiklos srityse, kaip bendrą, viename laike gyvenančių individų kultūros formą arba specifinę jame esančių kultūrinių elementų organizaciją, – tai atitinka sąvoka „struktūra“²¹. Nors šiandieną svarstoma apie kultūros heterogeniškumą, kuris verstų atrasti skirtingumą daugį, vis dėlto jutimų struktūra turėtų reprezentuoti tai, kas įgalina bet kokių skirtingų bendruomenių komunikaciją, jų kolektyviškumą, kuris nėra išmokstamas,

²⁰ Williams (1960), 78, 117–118.

²¹ Williams (1961), 48.

o greičiau natūraliai susiformuoja kaip kartai būdingas bendras kultūrinis dėsningumas, nulemtas atsako į esamos struktūros formavimąsi.

Žvelgiant iš istorinės perspektyvos, globalios krizės, įvairaus pobūdžio problemų mastas reikalauja specifinių priemonių ir konceptualizavimo priemonių, kurioms nebetinka postmodernus nepasitikėjimas metanaratyvais, abejonė dėl totalizuojančių „idėjų, sąvokų, sampratų ar įsitikinimų, kurie gali įteisinti tam tikrus socialinius veiksmus ir praktiką“²². Kaip teigia literatūros teoretikas Davidas Rudrumas, reikšmingiausias postmodernizmo postulatas šiandieną tampa nebelegitimus, nes XXI a. istorija, šio laiko agresijos aktai ir kariai buvo ypač susiję su tam tikrais didžiaisiais naratyvais, dramatinėmis gėrio ir blogio priešpriešomis bei totalizuojančiomis ideologijomis²³. Visgi jutimų struktūros analizė neapsiriboja tokiais objektais kaip ideologijos, politinės, kultūrinės ar ekonominės sąlygos ar jų modifikacijos – tai yra ir kultūros idėjų istorijos ir prasmų, apibrėžimų žodynas, kuriuo reaguojama į jau esamus darinius ir kuris veikia specifiniame ir ekstremaliai diversifikuotame, tačiau laiko apibrėžtame kontekste, kur tarpsta santykiai, prisirišimai ar atmetimai, vertinimai, rūpesčiai, problemos ir vyraujančios nuotaikos. Visa tai struktūruoja žodyną ir galimą prasmę aibę, kuri nėra išmokstama – ją galima tik nuolatos kurti kaip estetinį ar etinį atsaką į vieną ar kitą situaciją. Esamoje istorinėje situacijoje išryškėjanti jutimų struktūra skatina kreipti žvilgsnį į pastarojo laikmečio meno kontekste taikomas ją nurodančias ar nuojautą apie ją kuriančias sąvokas ir analizuoti jas kaip didžiųjų naratyvų sugrįžimą arba transformaciją į estetinius diskursus: antropocenas ir jo kritika, ekologinis menas, Gajos teorija, posthumanizmas ir transhumanizmas, naujasis materializmas, spekuliatyvusis realizmas ir į objektus orientuota ontologija, technologinis akseleracionizmas ir jo kritika, tinklų teorijos, intensifikuota kapitalizmo kritika, kapitalocenas, biopolitika, psichopolitika ir įprastinių kritinių teorijų radikalizacija, išsiplėtimas iki kosminių mastelių giliojo laiko, giliosios ekologijos ar hiperobjektų temose – visose šiose teorijose slypi tam tikras žmogiškosios būsenos, paremtos subjekto atsiskyrimu, atmetimas, jose vienaip ar kitaip siekiama sukurti išplėstinę ontologiją, holistinį žvilgsnį, pabrėžti žmonių susikurtų sistemų

²² Buhanan (2018), 217.

²³ Rudrum (2018), 26.

proliferaciją ir peržengti žmogiškąjį subjektyvumą, suabejoti žmogiškosios percepcijos galimybėmis. Idėjas dažnai lydi teleologiskumas, apokaliptiškumas, distopiškumas, be to, jos tegali būti suprantamos per reprezentacijas, virtualizavimą, įsivaizuojamybės ir estetizavimo plotmę. Čia vienaip ar kitaip atgimsta didieji naratyvai, ir tai nėra atsitraukimas į pernelyg supaprastintus metapasakojimus – veikiau tai sudėtingų, tarpusavyje susijusių gijų, kuriomis siekiama spręsti daugialypius mūsų amžiaus iššūkius, perspektyva, atliepianti šiuolaikinės būklės opumą ir mastą, jėgas, kurios yra didesnės už mus. Šios temos diktuoja ir estetines formas, kurias galima apibūdinti per sugrįžimą į kantiškąjį didingumą, tik šiuo atveju pati žmogaus veikla darosi neatsiejama nuo gamtos reiškinių ne tik ontologiškai, bet ir ekologiškai ir dėl to net kapitalizmas tampa estetinio pasigerėjimo objektu, kaip kažkas savaime didingo, sukrečiančio, jaudinančio, keliančio baimę ir vedančio prie holistinio struktūrų ir sistemų supratimo poreikio.

Žvelgiant iš šios perspektyvos, gan lokalus karas tampa reikšmingu tik šios holistinės struktūros viduje ir dėl to gali būti suprantamas kaip laikino pobūdžio įvykis, lyg momentiška svarbi „mikroistorija“, archajinė liekana didžiojo pasakojimo ir pavojaus stimulų tinkle, ir dėmesys tokiam įvykiui suaktyvėja tik dėl staigaus egzistencinio poreikio ar moralinės, etinės reakcijos. Dėl globalaus masto krizių gausos šis politinis įvykis taip ir netapo tuo, ką galima suprasti kaip kažką transformatyvaus, nes veikė pagal esamos situacijos logiką, ir tai galima atpažinti meno kūrinuose ir kultūros tekstuose bei trumpalaikėje kultūros reakcijoje, tame, kas leidžia identifikuoti, jog jutimų struktūros pokytis neįvyko.

Išvados

Karas, turėjęs būti radikaliu lūžiu nusistovėjusioje tvarkoje, būtent dėl to, kad nepakeitė mene dominuojančių temų (išskyrus laiką po karo pradžios), sutapo su tuo, ką galima pavadinti pritarimu hegemonams, – mene neatsirado įtrūkio, nes menas, kaip antagonistinis ar bent jau progresyvus arealas, susitapatino su politiniais ir visuomeniniais bei savo paties diskursais, dėl to tegalėjo veikti kaip emocinės išraiškos, empatijos, solidarumo ar teigiama propagandos forma. Žvelgiant iš laiko perspektyvos, mene nesuformavo naujos socialinės ir kultūrinės tendencijos, neiškilo tiesos, kurios anksčiau

buvo neįsivaizduojamos. Menininkai dažnai pasitelkdavo įprastines jiems praktikas, jos buvo adaptuojamos prie situacijos; sukurta ir specialių kūrinių, tačiau atitraukus žvilgsnį į platesnį šiuolaikinio meno audinį galima pastebėti, kad jame įrėžtos filosofinės mintys, verčiančios į šį griauinantį įvykį žvelgti kaip į nuolatinį ir tarpusavyje susijusių procesų dalį, kur specialūs kūriniai traktuotini kaip politinės aktualijos pėdsakai, išlaikę iki tolei buvusias formas. Galima kelti prielaidą apie esminį permąstymą požiūriu, kuris vietiniame kontekste atrodo ne toks ryškus tik dėl dviejų dmenų – žinojimo apie politinius įvykius ir jų artumo. Šie dmenys leidžia geriau suprasti mūsų geopolitinio arealo problemas, matyti čia atvykstančius karo pabėgėlius ir atrasti tiesioginių kontaktų, pajusti empatinius ryšius, vis dėlto galima pastebėti, jog visa tai pamažu ištirpo pasiskirsčius dėmesiui į visus egzistencijos klausimų lygmenis, nuo mažiausių reikšmių iki didžiausių sistemų, ir tai, kas atrodo kaip neabejotinai reikšmingas įvykis, esamos jutimų struktūros kontekste pasirodė kaip laikina nuolatinio proceso konfigūracija. Karo kaip žmogiškosios veiklos reikšmė mažėja atsižvelgiant į giluminį, ekologinį ir geologinį laiką, į sudėtingas sistemines sąveikas ir perspektyvas, todėl politinių neramumų paskatintas ištrūkimas iš kasdienės tvarkos netrukus pats pasidarė kasdieniškas – pokytis buvo jautas į nenutrūkstamą giją, sudėtingą ir daugialypį procesą, kuriame kiekvienas įvykis yra tik laikinas nesibaigiančio tapsmo srauto mazgas. Būtent tai šiuo metu ir galima įvardinti kaip specifinę laikmečio jutimų struktūrą, kurią atspindi karo normalizacija, laipsniškas jo užmiršimas jam dar nesibaigus.

Literatūra ir šaltiniai

- Monika Radžiūnaitė, *Galerija „Vartai“*, 2022, <https://www.galerijavartai.com/artists/28-monika-radziunaite/works/8191-monika-radziunaite-o-gal-dar-tilpciau-kaip-nors-aut-2022/>.
- Collins English Dictionary*, 2022, <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/permacrisis>.
- Buchanan Ian, *Grand narrative*, *Oxford dictionary of Critical Theory*, Oxford: Oxford University Press, 2018.
- Eagleton Terry, *Criticism and Ideology: A Study in Marxist Literary Theory*, London: Verso, 1990.
- Gintalaitė Agnė, Įsiminę vizualiųjų menų įvykiai 2023-iaisiais, *7 meno dienos*, 2023 12 22.

- Jonkus Dalius, Karo prasmė, *Literatūra ir menas*, nr. 8 (3746), 2022.
- Kisarauskaitė Aistė, Kaukiantis (ir tylintis) menas karo fone, 7 *meno dienos*, 2023 10 27.
- Kreivyte Laima, Karo nuojautos šiuolaikiniame Lietuvos mene, [vieša paskaita], *youtube.com*, 2022 05 03, <https://www.youtube.com/watch?v=jgr-zuJJ1yo>.
- Lipska Emilija, *Po 2022 m. vasario 24-osios: Lietuvos šiuolaikinio meno praktikos karo Ukrainoje kontekste*, bakalauro darbas, Vilnius: Vilniaus dailės akademija, 2024.
- Mikšionienė Rūta, Rusijos paviljono Venecijos bienalėje uždarymo istorija – lietuvis kuratorius ir prezidento bendražygių dukros, *lrytas.lt*, 2022-03-01, <https://www.lrytas.lt/kultura/meno-pulsas/2022/02/28/news/rusijos-paviljono-venecijos-bienaleje-uzdarymo-istorija-lietuvis-kuratorius-ir-prezidento-bendrazygiu-dukros-22557140>.
- Narušytė Agnė, Apie kitų skausmą Ukrainoje: Paroda Vilniaus geležinkelio stoties perrone, 7 *meno dienos*, 2022 04 01.
- Orrom Michael, Williams Raymond, *Preface to Film*, London: Film Drama Limited, 1954.
- Račiūnaitė-Paužuolienė Rasa, Akademinio jaunimo vertybės Covid-19 pandemijos ir karo Ukrainoje kontekste, *Logos*, nr. 117, 2023.
- Radzevičienė Laisvė, „Valentinas Klimašauskas: „Menininkai šiandien nori kalbėti ne apie karą, o apie taikesnio pasaulio poreikį“, *zmones.15min.lt*, 2023 10 03, <https://zmones.15min.lt/naujiena/v-klimasauskas-menininkai-siandien-nori-kalbeti-ne-apie-kara-o-apie-taikesnio-pasaulio-poreiki-LO5qPLjJVEo>.
- Rudrum David, The Polymodern Condition: A Report on Cluelessness, *New Directions in Philosophy and Literature*, David Rudrum, Ridvan Askin, Frida Beckman (sud.), Edinburgh: Edinburgh University Press, 2019.
- Škulis Jelena, Paroda „Pauzė. Prie karo upės“, *Meno niša*, 2023, <https://menonisa.lt/parodos/jelena-skulis-paroda-pauze-prie-karo-upes/>.
- Vengrytė Alberta, „Gulbių ežeras“ Putino karo akivaizdoje ir Rusijos šiuolaikinio meno scena. Interviu su kuratoriumi Raimundu Malašausku“, *artnews.lt*, 2022 03 23, <https://artnews.lt/gulbiu-ezeras-putino-karo-akivaizdoje-ir-rusijos-siuolaikinio-meno-scena-interviu-su-kuratoriumi-raitundu-malasausku-70482>.
- Williams Raymond, *Culture & Society: 1780–1950*, New York: Anchor Books, 1960.
- Williams Raymond, From Preface to Film, *Film Manifestos and Global Cinema Culture: A Critical Anthology*, Scott MacKenzie (sud.), Berkley, Los Angeles, London: University of California Press, 2014.
- Williams Raymond, *The English Novel from Dickens to Lawrence*, New York: Oxford University Press, 1970.
- Williams Raymond, *The Long Revolution*, New York: Columbia University Press, 1961.

Linas Bliškevičius

Reception of War in the Context of Structure of Feeling

Summary

The article investigates the nuanced, layered responses to the ongoing conflict between Russia and Ukraine within the visual art field in Lithuania, situating this analysis within the broader context of cultural production amid crisis. Through the conceptual lens of Raymond Williams' 'structure of feeling,' the paper explores potential shifts—or the lack thereof—in the collective cultural sensibilities and expressive modalities that define the Lithuanian artistic milieu during this tumultuous period. Williams' notion of a 'structure of feeling' encapsulates the intangible, affective undercurrents that inform the practices, values, and perceptual frameworks of a given cultural moment. By applying this concept, the paper seeks to ascertain whether the lived reality of permacrisis—a sustained state of overlapping, compounding crises that characterise the early 21st century—has facilitated or hindered the emergence of a new cultural sensibility within the visual arts in regard to the given political event. In examining this 'structure of feeling,' the analysis is contextualised within the prolonged historical and cultural conditions that preceded the war. The term 'permacrisis' is employed as a heuristic device, capturing not only the socio-political, economic, and ecological volatility, but also the psychological exhaustion that has become endemic in recent decades. This state of permacrisis serves as both a descriptor of the period and a determinant of how war and conflict are interpreted, symbolised, and expressed in visual art forms. The research suggests that the sustained nature of various global crises—ranging from ecological degradation and financial instability to ideological polarisation—has fostered a pervasive sensibility that could inhibit transformative shifts in artistic conventions or thematic focus.

Consequently, the article posits that the 'structure of feeling' characterising Lithuanian visual art remains fundamentally continuous with pre-war expressions and, with a few exceptions, is shaped by long-standing anxieties and established conceptual frameworks rather than by the immediate impact of the conflict. This persistence raises questions regarding the capacity of contemporary art to reflect new realities in the context of permacrisis. In conclusion, the paper argues that the permacrisis condition contributes to a non-realisation of emergent, distinct artistic sensibilities that might otherwise manifest themselves in response to the war. Instead, Lithuanian visual arts seem to reflect an adaptive, yet fundamentally unaltered, continuity of cultural sensibility, one that absorbs external shocks without undergoing a profound

structural reconfiguration. The analysis implies that the potential for developing a novel 'structure of feeling' may be constrained by the overwhelming complexity and persistence of intersecting crises, which anchor artists to established forms of expression even amidst transformative historical events.

Keywords: structure of feeling, permacrisis, war, fatigue